

BERGANGÅRDENE – Store-Bergan

Utdrag fra Solum Bygds gårdshistorie av Toralf Gjone

Bergangårdene ligger i nordøstre hjørne av Melum sogn i nord, opp mot grensen mot Holla, der Skjørholt er nærmeste grannegård, og i øst ut mot Norsjø.

Navnet volder ingen vanskeligheter. Det er det oldnorske og nynorske: Berg, som var og er intetkjønnsord, men som i oldnorsk - når det brukt i navn - fikk flertallsform som om det skulle være hunkjønnsord og kom til å hete Bergar, - i bestemt form: Bergarnar. Den siste formen er da blitt til: Bergan, - som i bygdemålet nå uttales Bærjann.

I et brev av fra 1354 er gården nevnt som Bergan i Medalheim sogn. Saken gjaldt rettsak og bevitnelse: «Under et drikkelag på Bergan har Thorbjørn stukket ned Einar, men etter lov og skikk lyser han drapet på seg og tilbyr å bøte for det. At det var skjedd uten skjerpene omstendigheter og at Thorbjørn lyste drapet på seg samme døgn som det skjedde, det ble bevitnet Gunni Thorbjørnsønn og Geirlaug Sveinsdatter. De sverget på at de var tilstede under drapslysningen ved «*Hakasteins kirkiu sem ligger till Gimsøya klauster*».

Matrikelgården Bergan.

I den gamle matrikulering av Bergan møter vi den eiendommelighet at landskylden delvis er angitt i: *Tylfter bord*, og dette er det eneste eksempel på bruk av denne verdiansettelse i Solum. I andre bygder i Sør-Norge er den ikke sjelden.

Bergan var fullgård fra tidlig middelalder.

Matrikkel 1665: «Bergan med Torgjusrød og Tharaldsrød schylder 4 huder, 1 ½ tønner 4 Thylter hoggen bord» oppsummert blir den samlede skyld på Bergan gård: seks og en halv hud.

Matrikelkommissjonens vurdering er her noe mer positiv enn ved de fleste andre gårdene: Riktignok er det bare småskog igjen, men det er humlehage, og det er en del rydningsland. Derimot har man ikke funnet at beliggenheten ved Norsjø gav muligheter for fiske.

Matrikelutkast 1723: Gammel matrikelskyld.: «Huder 6, 2 tylfter..
Kommissjonen foreslår dette *forhøyet* en hud og tre skinn. - Jorda er leir- og moldjord som ligger i solli, men som ikke er lettbrukt. Skogen gir hustømmer og dessuten tømmer av mindre dimensjoner. Seterhavn i full utstrekning.

Matrikkel 1838: Femten matrikulerte bruk

1886: Trettito matrikulerte bruk

1905: Trettiåtte matrikulerte bruk av samme skyld.

Eiere:

I følge Røde Bok eide Gimsøy kloster i middelalderen hele Bergangården. Etter reformasjonen ble dette krongods, og en anpart på fire huder ble oppført under rubrikken «Gjemsøe Closter» inntil den ved år 1660 ble avhendet til distriktets største jordegodseier : borgermester *Peder Jensen*. Brukerne på Bergan etablerte dog tidlig delvis selveie. Således eide Jens Bergan ved år 1620 to huder i gården. Dette pantsatte han imidlertid til *Jon Tommesen*, som ved år 1630 regnes som eier. Ut i førtiårene kjøpte brukeren av Bergan dette tilbake, men 20 år senere har Peder Jensen fått eiendomsretten til hele gården, og den følger så den vanlige vei for Peder Jensens eiendoms kompleks: Enken *Anne Marie*, hennes annen ektefelle *Bertel Schieving*, som først i åttiårene solgte gården til *Søfren Børsen* og *Anders Jenssønn*. I de nærmest følgende år er gården stadig i handel: Halvor Borse, hans arvinger: Josten, Arnold, Joachim Borse o. a., samtidig som familien Sommer, - arvingene etter ovennevnte borgermester Jon Tommesen, - gjør krav på å ha odelsrett. Først på 1700-tallet går eiendommen over til bondeselveie.

I 1714 kjøper *Torbjørn Tardsen* og *Carl Andersen* hver sin halvdel av Bergan, og i 1720 får de avtale med familien Sommer om odelsretten, som de må betale 62 riksdaler for.

Brukere:

1528: «*Joenn paa Berghen*», 1593: «*Lauritz Bergen*», som i 1612 betaler sagleie med 2 rdl. Før 1620 er det kommet en ny bruker: *Jens Bergen*, som for det første eier to huder i Bergan, og dessuten har giftet seg til noen gårdparter i Østfold: By i Enebakk og Bagetorp i Eidsberg. I sine velmaktsdager eier han også øya Munken og gården Langeland. Lensregnskapet for 1629 har imidlertid følgende lakoniske notat: «*Annders Giermundsen i Schien har tilpandtet sig Jenns Bergens Gods og skatter for det*» ... Jens fortsatte likevel som bruker til ut i førtiårene. Da får han en medbruker, sønnen (?) *Jacob*. De driver gården sammen til ut i femtiårene, - og skatter den hele

tid av en fullgård og en ødegård, d. v. s. 1 1/4 fullgård. Sist i femtiårene blir gården drevet av brødrene (?) *Claus* og *Jacob*, og fra 1660 av *Claus Hansen* alene. Han var g. m. Ingeborg Mikkelsdatter Dolva og de hadde to barn: Hans og Ingeborg. Sønnen *Hans* drev gården sist på 1600-tallet, - sammen med *Torbjørn Tordsen*.

Et lite vassdrag dannes av to bekker som løper sammen på Tveitan. Den ene bekken kommer fra Klovdalstjernet i Holla og den andre fra Langtjernet i Melum. Fra Tveitan går vassdraget gjennom Bruset og ut i Norsjø på Skjørholts grunn i Holla. Langsmed dette vassdraget, som danner atskillige små vannfall, ble det tidlig på femtenhundretallet bygd en rekke kverner og flomsager. Ved år 1600 var det sagbruk som ble drevet for Kongen, både på Tveitan og på Bergan. (Førnevnte Jens drev Bergansaga.)

Brusetbekken danner skillet mellom Bergan og Skjørholt gårder. Vi ser deler av fundamentet til den gamle saga.

Ved munningen av åa hadde Hans Clausen kvern, men der hadde brukeren på Skjørholt, Jens Holtan, både sag og kvern, og så ble det i 1701 skarp strid mellom de to. Det ble rettsmøte og åstedsbefaring av seks lagrettemenn: Joen

Aadna, Christian Hanæs, Giest Bruset, Anders Huustvedt, Anders Melfald, Gudmund Stochan.

Hans påstod at Jens ved et nytt damanlegg hadde berøvet ham en vesentlig del av det vannet han trengte til sin kvern. Han kunne føre vitner: Rasmus Eriksen, boende på Skjelbredeie, født på Dolva, nå 64 år gammel, kunne fortelle at for 36 år siden tjente han hos salig Claus Bergan som da drev kvernbruk uten at noen av Skjørholtanleggene hindret ham, «medens nu findes et Qvernhuus til ved Saugen paa Schjørholt eye opbygt». Et annet vitne: Nikolaus Olsen som bodde på Gjærumeie og hadde bodd i bygda i 21 år, sa at han bestandig hadde fått malt sitt korn på Hans Bergans kvern, - inntil Jens Holten fikk i stand den nye ordningen som gjorde at det ikke ble vann til Bergankverna. To andre naboer bevitner det samme, og retten kommer til det resultat at Berganbonden har rett: «Thi kiender og afsiger for Ret. At som Jens Holtan har Bergan Opsidder til Hinder paa hans gamle Qvernevand opsat Qvernehuus imod paa anden Side, dog paa Schjørholt eye, ved Bergan Saug, *hand samme Qvernehuus bør at afskaffe.*» Dette så meget mer som Jens har et annet kvern-

hus lenger oppe ved bekken «og bør Hans Bergen ny de Vand til sin Qvern.»

Først på 1700-tallet rykker nye folk inn på Bergan: *Torbjørn Tordsen fra Hanes* o. h. *Guro Iversdatter. Carl Andersen*, sønn til Anders Carlsen Melum. Disse blir selveiere, hver med en halvdel av Bergan. Selveiet ble imidlertid bare delvis av varighet. Da Torbjørn var død, og sønnene *Lars Torbjørnsen Hanes* og *Tor Tordsen Hanes* overtok, ble det vanskelig å opprettholde selveiet. I 1741 solgte Tor Tordsen 1 hud 8 skinn til kanselliråd *Deichman*, og i 1742 solgte *Lars* 1 hud 10 skinn til foged *Schweder*, og resultatet er at i 1747 står kanselliråd *Løvenskiold* som eier av halve Bergan. Ved midten av århundredet etableres selveie på nytt, og nå gjennomføres *deling* av gården.(3 bruk)

Berganområdet er i de første år på 1800-tallet delt mellom åtte forskjellige eiere. Men utover i århundredet fortsetter oppdelingen, slik at vi i 1838 har femten matrikulerte bruk, med nesten like mange eiere. Oppdelingen fortsatte og i 1886 finner vi 32 bruksnummer. *Men så* fra 1860 og utover til 1880 er det skjedd en slags rasjonalisering, idet *tre eiere har samlet tre femtedeler av området: Gregersen* eier da seks bruksnummer av skyld tilsammen 12,25, - *Hafsten* og *Stavdal* ti bruksnummer av skyld tilsammen 11,88, - og *Abraham L. Kolle* fem bruksnummer av skyld tilsammen 5,36.

Med den sterke oppdeling og med den raske eiendomsomsetning som her har funnet sted, er det ikke mulig i detalj å følge eier- og brukerhistorie på hvert enkelt bruk. Nils Bergan, Isak Bjerva, Abraham Island, Karl Huset, Anne Marie Rugstad, Kirsten Huset, Karen Kristine Huset. Hans 2. h. var *Maren Torsd. Dolva*, enke etter Lars Abrahamsen Hella. Som sin far kjøpte han gjerne gårder og gårdparter: Bjerva, Iøntvedt, Bø, Dolva, Hella o. a., og *sammen med I sak Bruset kjøpte han M eluni kirke*, som 22/11 1854 ble solgt til Solum kommune for 300 spd. samt rett til to familiegravsteder på kirkegården. I hans senere år gikk det tilbake, særlig ved tap på kausjonsansvar, og etter hans død i 1867 ble eiendommen realisert.

Kjel Skjelbred har i sine «Erindringer» noen glimt fra et bryllup hos Abraham Nilsen Bergan storflomsommeren 1860: Raset på Masteflet

Bergan bnr. 1 ble solgt til konsul *Hans Jørgen Gregersen*, da med matr.sk. som før nevnt: 2,40. Etter Gregersens konkurs ble dette bnr. *slått sammen med bnr. 14* og strøket av matrikkelen.

Bnr. 14, lnr. 236 a av sko 1 - 3 - 8 eI. 3,90. Matr.sk. nå: 6,02. Carl Clausens eiendom, lnr. 236 ble i 1836 delt i tre: lnr. 236 a av sko 1 II /40 skinn eI. 2 - 2 - 20. Eier: Carl Nilsen. lnr.236b » Eier: Gunder Clausen. lnr. 236c av sko 3³120 skinn eI. 0-3 -]7. Eier: Kirsti Olsdatter.

Det ble prosess om delingen. Med Høyesteretts medhold ble det hele, av skyld 5 - 4 - 9, i 1844 solgt til Nils N. Bergan og Nils C. Næset for 1701 spd. Carl Nilsen fikk festebrev på sitt bruk. men *Gunder Clausen* fikk skjøte på 9⁹120 skinn og 21/80 tyllt bord eI. 2 - 2 - 20 for 756 spd. *H. J. Gregersen* overtok lnr. 236 a i 1871 for 551 spd. I. S. Engebretsen, Jacob Tangen og Jonas J. Gjærum overtok eiendommen ved

auksjonsskjøte i 1897 og solgte den året etter til *Karl H. Haukeli* og hustru *Karoline Huset* for 15000 kr. Da var en del bnr. utskilt, men mer var lagt til gården, så matr.skylden var 6,50. Deres sønn, *Carl Haukeli*, f. 1891 og hustru *Gudrun Sondbø* overtok i 1939.

På denne gården, som gjerne kalles store Bergan, bodde H. J. Gregersen i sytti-årene. Han var egentlig fra Modum og var bror til ingeniøren Gudbrand Gregersen som for sine reguleringsarbeider i Ungarn ble adlet under navnet baron Saagi.

*Maleri av Store-Bergan
fra 18/1900-tallet*

I 1850-årene opparbeidet H. J. G. en større trelastforretning i Porsgrunn, der han drev bl. a. de to «Nedre Grobsauge» som han kjøpte i 1861. I Skien kjøpte han i 1865 en av byens største gårder, Baggergaarden, som i følge «Correspondenten» nr. 69 1865 hadde

25 «gipsede og tapetserede» rom og dessuten fem kjøkkener, bryggerhus, rullebod, drengestue, stall, høy trev, vognskjul og springvann på gårdsplassen.

I Melum kjøpte han mange eiendommer, og blant dem gårdene etter Abraham N. Bergan. Det var mye skog til disse gårdene, og Gregersen tjente bra på handelen. Likevel måtte han gi opp sitt bo, og eiendommen ble solgt. Han var en meget selskabelig herre, holdt store fester, der det gikk mer enn livlig for seg. Etter veien kjørte han i kalesjevogn med to hester og kusk, og hjemme på gården hadde han mange folk i sin tjeneste.

Til å begynne med drev han Bergangården svært godt, kostet mye på drenering, bygde store uthus med plass til halvhundre kuer og femten hester og satte i stand både mølle og sag ved Norsjø. Som agronom hadde han Gunder Olsen Gaathaug, som var g. m. Karen Marie Andersdatter Tveitan. Hos dem losjerte en tid Karens søster, Susanne Andersdatter Tveitan, og hun ble der kjent med og g. m. Gregersens tømmermerker, Gudbrand Eriksen Oppegaard fra Ringerike.

Utskilt fra bnr. 14 er: bnr.ne: 33, 34, 35, ;36,47, 58, 59, 60, 63, 65.